

Samuel Huntington: Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, 344 s.

Knihu *Samuela Huntingtona Třetí vlna* (1991), jejíž český překlad vydalo brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury, je užitečné číst zrovna letos, kdy si připomínáme dvacet let od pádu komunismu. Autor, který nedávno zesnul, se zabývá přechodem přibližně třicítky zemí od nedemokratických politických systémů k systémům demokratickým na sklonku dvacátého století. Huntington psal knihu v letech 1989 – 1990, kdy posloupnost událostí, jimiž se zabývá, stále ještě nedospěla ke konci. Třetí vlnu demokratizace Huntington datuje k roku 1974, kdy proběhl demokratický převrat v Portugalsku. Huntington popisuje globální posun k demokracii, k němuž došlo mezi léty 1974 – 1990.

Po skončení studené války se vedly debaty mezi těmi, kdo se drželi klasické tradice a definovali demokracii poukazem na její pramen či účel, a silicím proudem teoretiků, kteří hlásali procedurální pojetí demokracie v schumpeterovském smyslu. V 70. letech diskuse skončily a to Schumpeterovým vítězstvím. Samuel Huntington se drží schumpeterovské tradice. Politický systém označuje za demokratický do té míry, nakolik jsou jeho nejmocnější kolektivní orgány nadané rozhodovací mocí vybírány ve spravedlivých, regulérních a pravidelně konaných volbách, v nichž mají kandidáti svobodu soutěžit o hlasy a v podstatě všichni dospělí obyvatelé se mohou účastnit hlasování.

Vojenské převraty, cenzura, zmanipulované volby, nátlak na opozici a její zastrašování, věznění politických soupeřů či zákaz politických shromáždění nejsou s demokracií slučitelné. Pokud politický systém upírá části obyvatel účastnit se voleb (jako např. Jihoafrická republika, kde se voleb nesměli účastnit lidé černé barvy představující 70% obyvatel, nebo ve Švýcarsku, kde nehlasovala ženská polovina obyvatel, či v USA, kde byli vyloučeni černoši na jihu země, tj. asi 10% obyvatel), nemohl by se kvalifikovat jako zcela demokratický.

Dějiny demokracie jsou podle Huntingtona pestré. Skládají se z demokratizačních vln a protivln. První, dlouhá demokratizační vlna proběhla v letech 1828 – 1926. Následovala první protivlna v letech 1922 – 1942, kdy část někdejších demokratizačních zemí se vrátila k autoritářství. Druhá, krátká demokratizační vlna proběhla v letech 1943 – 1962. Následovala druhá protivlna v letech 1958 – 1975. Třetí demokratizační vlna probíhá od roku 1974 do současnosti a možná ji vystřídá další protivlna.

V roce 1974 mělo nedemokratickou vládu osm z deseti jihoamerických států, zatímco v roce 1990 byly už v devíti z nich u moci vlády vzešlé z demokratických voleb. Podle odhadů Freedom House v roce 1973 žilo ve svobodných zemích 32% světového obyvatelstva, v roce 1976 následkem vyhlášení výjimečného stavu v Indii méně než 20%. Roku 1990 naproti tomu žilo ve svobodných společnostech bezmála 39% lidstva.

Posloupnost demokratizačních vln a protivln probíhá v rytmu „dva kroky vpřed, jeden krok vzad“. Počet států různých typů a velikostí se po skončení druhé světové války zdvojnásobil. Přesto zůstává podíl demokratických států po celém světě nápadně vyrovnaný. V roce 1990 mělo demokratický systém zhruba 45,4% nezávislých zemí po celém světě, což je víceméně stejný podíl jako v roce 1922.

Působí v politice nějaký ve své podstatě nezvratný a dlouhodobý globální trend, jehož působením se po celém světě postupně šíří demokratické politické systémy? Nebo je politická demokracie formou vlády fungující s pár výjimkami v několika málo bohatých západních zemích? Není demokracie pro řadu zemí jen přechodným jevem, vládním systémem, který se střídá s různými podobami autoritářské vlády?

Huntington ukazuje, že demokracie souvisí se svobodou. Demokracie sice práva jednotlivců mohou porušovat, zatímco dobře řízený autoritářský stát může svým občanům zajistit značnou míru bezpečí a pořádku, ale celkově souvislost mezi demokracií a svobodou jednotlivce je velmi silná. Podle Huntingtona je určitá míra svobody jednotlivce nedílnou součástí demokracie. Vládne-li v nějaké zemi delší dobu demokratický politický systém, povede to zřejmě k rozšíření a prohloubení svobody jednotlivce. Pohlížíme-li na svobodu jako na nejvýznamnější společenskou hodnotu, nemůže nám být osud demokracie lhostejný.

Demokracie jsou sice někdy nezvladatelné, ale jen zřídka bývají politicky násilné. V moderním světě demokratické systémy ve srovnání se systémy nedemokratickými podléhají občanskému násilí zpravidla méně často a proti svým občanům uplatňují mnohem menší míru násilí než systémy

nedemokratické. V demokraciích zpravidla nedochází k dramatickým změnám ze dne na den: změny jsou téměř vždy umírněné a postupné.

Demokratické vlády nebývají nutně mírumilovnější než vlády autoritářské. Demokracie však, jak ukazuje zkušenost od počátku 19. století dodnes, téměř nikdy neválčí s jinými demokraciemi a nové demokracie se snaží řešit dlouhodobé mezinárodní spory cestou vyjednávání. Dokud tento stav věcí přetrvává, bude celosvětové šíření demokracie znamenat rozšiřování globální oblasti míru.

Demokratizační vlny a protivlny jsou projevem obecnějšího politického jevu. V některých okamžicích dějin dochází v různých zemích s různými politickými systémy více či méně současně k podobným událostem. V roce 1848 v řadě evropských států proběhly revoluce a v roce 1968 zachvátily zase mnoho zemí na různých světadílech studentské bouře. V Latinské Americe a Africe se vojenské puče v různých zemích odehrávaly krátce po sobě.

V demokratických systémech se nezdá stává, že v několika různých státech proběhne v jednom desetiletí několik voleb, které mají za následek celkový posun nalevo, a v příští dekádě zase podobný posun opačným směrem. Dlouhá demokratizační vlna v 19. století trvala dostatečně dlouho na to, aby ji bylo možné jasně a zřetelně odlišit od pozdějších demokratizačních vln a protivln.

Klíčovou roli v rozpoutání třetí vlny demokratizace sehrálo podle Huntingtona několik faktorů. Projevil se prohlubující se problém legitimacy autoritářských systémů ve světě, kde se demokratické hodnoty těšily obecné popularitě, a bezprecedentní celosvětový hospodářský růst v 60. letech 20. století, v jehož důsledku došlo v mnoha zemích ke vzestupu životní úrovně většiny obyvatel, ke zvýšení kvality vzdělání a nárůstu příslušníků městské střední třídy.

Mezi úrovní hospodářského rozvoje a demokracií sice existuje přímý vztah, ale žádná úroveň hospodářského rozvoje ani jeho struktury sama o sobě nestačí k tomu, aby proběhla demokratizace. Přejít k demokracii se odehraje podle Huntingtona především v zemích, jejichž hospodářský rozvoj dosahuje průměrné úrovně. V chudých zemích není demokratizace pravděpodobná, zatímco v bohatých zemích k ní už došlo. Z dlouhodobého hlediska vytváří hospodářský rozvoj základnu, na níž se dá ustavit demokratický politický systém. Z hlediska krátkodobého může rychlý hospodářský růst nebo hospodářská krize autoritářské režimy rozvrátit.

Dalším faktorem podporujícím či brzdícím demokratizaci je náboženství. Mezi západními křesťanstvími a demokracií existuje souvislost. Moderní demokracie se v křesťanských zemích rozvinula nejdříve a nejdynamičtěji. Křesťanství se dokáže prosadit, poněvadž hlásá ideu rovnosti a úctu k autoritě oddělené od autority státní. Převážná většina zemí, v nichž byla demokracie ustavena v 19. století s první demokratizační vlnou, byla protestantská.

Protestanství vyzdvihuje svědomí jednotlivce, jeho možnost přijímat slovo Boží v Písmu svatém a přímý vztah mezi jednotlivcem a Bohem. Katolictví naproti tomu kladlo důraz spíše na zprostředkující roli kněžstva ztělesněnou v latinské mši. Protestantké církve bývají organizovány demokratičtěji, zdůrazňuje se v nich úloha shromáždění. Katolická církev je spíše autoritářská organizace s hierarchicky uspořádanými vrstvami kněží, biskupů, arcibiskupů a kardinálů, při čemž na jejím vrcholu stojí neomylný papež.

Pro první a druhou vlnu demokratizace platí Weberova teze: protestanství podporuje hospodářské podnikání, rozmach buržoazie, kapitalismus a bohatství usnadňující vznik demokratických institucí. Třetí demokratizační vlna 70. a 80. let 20. století byla naopak vlnou převážně katolickou (Portugalsko, Španělsko, Latinská Amerika, Filipíny). Posun uvnitř katolické církve (druhý vatikánský koncil) představoval podle Huntingtona událost prvořadého významu.

V jedné zemi za druhou začínalo volbu mezi demokracií a autoritářstvím zosobňovat střetnutí, v němž proti sobě stanuli kardinál a diktátor. Katolictví se v 70. a 80. letech stalo po hospodářském rozvoji druhým nejsilnějším faktorem podporujícím demokratizaci. „Kdyby třetí demokratizační vlna měla mít vlastní logo, dozajista se jím musel stát kříž na pozadí znaku amerického dolaru,“ tvrdí Huntington (2008: 89).

Demokratizace jedné země může být dále ovlivněna, dokonce i v rozhodující míře, činností vlády nějaké jiné země nebo institucí, která působí v zahraničí. Během třetí demokratizační vlny zapůsobil „lavinový efekt“ neboli „inspirace příkladem“, jež poskytovaly první přechody k demokracii posilující ty, kdo v jiných zemích usilovali o podobné změny režimu.

Během první demokratizační vlny se demokratizovaly zejména absolutní monarchie, dožívající feudální aristokracie a následnické státy kontinentálních říší. S druhou demokratizační vlnou byly demokracie zakládány hlavně v bývalých fašistických státech, koloniích a osobních vojenských

diktaturách. Režimy, které se demokratizovaly v rámci třetí vlny, tvořily systémy jedné strany, vojenské režimy a osobní diktatury.

Na počátku demokratických převratů stály vyjednávání, kompromisy a dohody. Přispívaly k nim demonstrace, kampaně a volby, jakož i nenásilná řešení konfliktů. Byly plodem ujednání mezi politickými představiteli vlády a opozice, jimž nechyběla odvaha k tomu, aby nejen zpochybnili ustanovený status quo, nýbrž také upřednostnili dlouhodobé potřeby demokracie před okamžitými zájmy těch, jež zastupovali.

Syndromem demokratizace třetí vlny se staly kompromisy, volby a nenásilí. Ve větší či menší míře byly tyto rysy typické pro většinu přerodů, výměn i přeměn, k nimž v rámci třetí vlny došlo. Tři nejdůležitější interakce demokratizačních procesů se odehrávaly mezi vládou a opozicí, mezi reformátory a stoupenci starých pořádků ve vládní koalici a mezi umírněnými a extremisty v opozici.

„Pravou podstatou demokratizačních procesů bylo vyjednávání a uzavírání kompromisů mezi představiteli politických elit... Vyjednávání, kompromisy a dohody mezi reformátory ve vládě a umírněnými v opozici byly klíčovým prvkem v přeměnách. V přerodech šlo o postup povýtce implicitní, při čemž reformátoři ve vládě otevírali politický proces a opoziční skupiny postupně upravovaly své požadavky a mírnily svou taktiku, aby se do něho mohly zapojit.“ (Huntington 2008: 162)

Když se po výměně dostali k moci, bývalí umírnění z řad opozice většinou zaujali postavení uprostřed politického spektra a pokud to vzniklá situace žádala, byli ochotni ustoupit bývalým vládním reformátorům, stoupencům starých pořádků i radikálům. Ať už první demokratizační impuls vzešel z vlády, opozičních kruhů anebo z obou stran zároveň, dříve či později se klíčoví hráči dohodli na nejdůležitějších parametrech demokratizačního procesu i na tom, jaký systém na jeho konci vznikne.

„Základní kompromis ve většině případů demokratizace lze označit za ‚demokratizační obchod‘, v němž šlo o umožnění účasti v politickém procesu výměnou za umírněnost... V tomto smyslu vlastně třetí demokratizační vlna postupovala touž cestou jako první demokratizační vlna v Evropě, kdy došlo k rozšíření volebního práva, aby zahrnovalo i příslušníky dělnické třídy, zatímco socialistické strany přestaly usilovat o násilnou revoluci a začaly provádět umírněnější politiku.“ (Huntington 2008: 165)

V přeměnách bylo třeba, aby kompromis a umírněnost přijaly za své nejdůležitější skupiny jak ve vládě, tak v opozici. Autoritářští představitelé prohrávali volby ze stejných důvodů jako vedoucí představitelé či strany u moci v demokratických zemích. Všichni vedoucí představitelé časem ztrácejí podporu a legitimitu, které se zpočátku těšili. Voliči hlasují tak, aby vyjádřili odpor k dlouholetým autoritářským vůdcům.

Huntington se zabývá i problémem mučitelů, zda stíhat a trestat bývalé prominenty, nebo odpustit a zapomenout. Politická realita v zemích, které se demokratizovaly v rámci třetí vlny, zpravidla snahám o stíhání pachatelů zločinů, jež byly spáchány v dobách autoritářského režimu, příliš nepřála. V několika zemích se sice stali někteří jedinci obětí krátkých soudních procesů a vynášené rozsudky byly provedeny bezmála okamžitě (Recko), ale ve většině zemí nikdy nedošlo ani k účinnému trestnímu stíhání, ani k potrestání viníků.

Přibližně polovinu demokratizačních procesů, k nimž došlo před rokem 1990, tvořily přerody, které odstartovali vedoucí představitelé ustavených autoritářských režimů. Obvykle to byli demokratičtí reformátoři a ve většině případů nahradili ve funkcích autoritářské představitel, kteří byli nekompromisními stoupenci starých pořádků. Pokud se měli stoupenci starých pořádků s demokratizací smířit, bylo jim třeba zaručit, že je nástupnický režim nebude trestat.

Ve východní Evropě – kromě Rumunska a východního Německa – převládal zpočátku sklon odpustit a zapomenout. Otázka potrestání zločinů bývalého režimu nebyla v Maďarsku nikdy skutečně nastolena, zatímco Havel v Československu, Mazowiecki v Polsku a Jakovlev v SSSR argumentovali proti kriminalizaci bývalých funkcionářů. Jsou-li vlády natolik silné, že svou zemi demokratizují cestou přerodu, zpravidla také dokáží učinit svou beztrestnost cenou za demokracii.

Vládnoucí ve všech režimech – ať už demokratických či nedemokratických – se snaží vyřešit řadu společenských problémů: zabránit povstáním či etnickým či občanským konfliktům, zajistit slibný hospodářský růst a zabránit chronické inflaci či vysokému zahraniční zadlužení, zajistit fungující právní stát, zabránit extrémní chudobě a najít optimální podíl státního sektoru v ekonomice.

Neschopnost nových demokratických režimů vyřešit tyto dlouhodobé problémy neznamená, že se tyto režimy musí nutně zhroutit. Demokracie neznamená, že problémy budou vyřešeny. Znamená, že neúspěšné vládce je možné vyměnit. Rozčarování a s tím související pokles očekávání jsou ve skuteč-

nosti základem demokratické stability. Demokracie se zkonsolidují, jakmile se lidé poučí, že demokracie je nejlepším ze všech špatných systémů vlády.

Marek Loužek